

Tizenhat évvel Pécsi Györgyi Tőzsér-monográfiája után hiánypótlónak mondható az újabb értelmezői lenyomat – ezúttal a Tőzsér-szövegekkel hosszú ideje behatóan foglalkozó, számos tanulmányt és kritikát publikáló Németh

56 Ménesi Gábor

A ZAKLATOTT OLVA- SÁS TAPASZTALATAI

Németh Zoltán: *Az életmű mint*

irodalomtörténet – Tőzsér Árpád

Zoltán tollából –, többek között azért is, mert azóta rendkívül izgalmasan alakult tovább az életmű, sőt újabb kifejezési formák, műfajok preferenciájára is felfigyelhettünk. Monográfia vagy tanulmánykötet a kezünkben tartott munka? Mindkettő és egyik sem.

Talán valahol a kettő között húzódik meg műfaját tekintve *Az életmű mint irodalomtörténet* című kötet. Németh nem első alkalommal találkozik a monográfia megalkotásának problematikusságával (vagy inkább lehetetlenségével), hiszen már 2001-es Talamon Alfonz-, majd néhány évvel későbbi Parti Nagy Lajos-könyve írása közben kényszerűen szembesült a műfaj természetéből fakadó dilemmákkal. Már szinte közhelyként visszhangzik, különösen a monográfiának szánt kiadványok bevezető írásában az a megállapítás (s az ebből adódó mentegetőzés), miszerint a műfaj az utóbbi években válságba került. Kétségkívül tarthatatlannak bizonyult az adott oeuvre feldolgozása közben az egységes és totális kép felmutatásának követelménye. Ugyanakkor az is nyilvánvaló, hogy nem mellőzhetjük a vizsgált életművet bemutató, mozgásirányait felvázoló, az irodalomtörténeti kontextusban helyének meghatározására javaslatot tevő, a szerző biográfiájáról információkat közlő, a recepció addigi tapasztalatainak valamiféle összegzésére vállalkozó, az egyes opusok értelmezési kísérletét prezentáló munkákat. Nem véletlen, hogy immár közel két évtizede folyamatosan bővül a Kalligram Kiadó nagy jelentőségű sorozata, a Tegnap és ma, amelynek kötetei struktúrájukban a klasszikus monográfiákat idézik, ám a szerzők többsége a műfaj újraértelmezését tűzi ki célul. Mára ugyanis nélkülözhetetlenné vált a monográfia sajátosságainak újragondolása, még inkább határainak kitágítása. Jó példa erre Németh Zoltán említett Parti Nagy-könyve, amelyben a szerző nyitott, dialógusra törekvő, a folytonos önkorrekciót vállaló megközelítésre tesz kísérletet, vagyis nem megfellebbezhetetlen ítélettel áll elő, hanem vitaképes javaslatot tesz az olvasó asztalára, csupán egyetlen lehetséges kulcsot a sok közül. Mindezt úgy valósítja meg, hogy egymásban tükrözteti egy lehetséges monográfia fejezeteit, illetve egy jóval nyitottabb, tanulmánykötetként olvasható szövegtörzset darabjait, egyiket a páros, másikat a páratlan

oldalakon futtatva. Németh új könyve bevezetőjében nem reflektál a műfaji kérdésekre. A hátsó borító szövege „monografikus igényű” munkát emleget, amelynek „tanulmányai és kritikái nemcsak irodalomtörténeti perspektívából, hanem kötetekre és szövegekre lebontott értelmezések során is szem- 57
besítenek a tőzséri szövegalkotás jellegzetességeivel”. Valóban, a mű-
fajtság problémakörénél sokkal lényegesebb, hogy a szóban forgó
kötet másfajta, sajátos fénytörésben láttatja az irodalmárokat, kritikusokat
és remélhetőleg valamennyi olvasót megkerülhetetlen dilemmákkal szem-
besítő életművet.

A Hrapka Tibor által tervezett könyvborítón Tőzsér Árpád te-
kintete sejlik fel, miközben szüntelenül figyel. Németh ugyanis éppen
az állandó szemlélődés, a rákérdezés és önszembenézés, a kényszerű
önkorrekció gesztusában – és ezzel együtt az időnkénti megújulás igé-
nyében – talál kapaszkodót az életmű tárgyalásához. Ezt erősíti a
kötet mottójaként választott versidézet: „A költő nem felel, / a költő
kérdez. / Kérdezem hát: vajon / kiláthatok-e / én magamból?”
A szerző „kérdésvadász”-ként aposztrofálja főhősét, mégpedig „két-
ségbeesett és profi kérdés vadász”-ként. „Az ő igazi profizmusa ebben
a »kétségbeesés«-ben rejlik. Vadászik a kérdésekre, a mind nyugtalan-
nítóbbakra, a mind félelmetesebb, mert rejtőzködő kérdésekre.
Féltékeny tekintettel lesi kortársait, vajon ki talál több és megvála-
szolhatóbb kérdésre, mint ő. Szellemi értelemben a kérdés vadász
nomád, a szövegek leállíthatatlan vándora. A keresztül-kasul átfésült,
bejárt szövegerdő gyakran hetekre, hónapokra eltűnő csavargója.
Egyetlen fegyvere a nyelv, amelyet készen kapott, ez a tökéletlen szer-
kezet, amelyet egész életében babrálni fog, és amely minden beavat-
kozásnak keményen ellenáll.” A fentiekkel összefüggésben olyan
lírával szembesül az olvasó, melyet „a hagyomány elfogadásának és
egyúttal destrukciójának” együttes igénye formál. „Ez az elv tette képessé
szövegeit, hogy túlmutassanak a megidézett hagyományokon, s hogy egyúttal
sajátos esztétikai vándorlasként, keresésként, vadászként jelenjenek meg.”

Az első kötetegységben négy ráhangoló tanulmány olvasható.
A szerző megvizsgálja a kortárs magyar irodalom nyelvi interakcióit, hang-
súlyosan figyel a szövegekben manifesztálódó idegen nyelvi megszólalásfor-
mákra, különös tekintettel Grendel Lajos, Parti Nagy Lajos, Závada Pál és
mások munkáira. Megállapítja, hogy Tőzsér egyrészt „valamiféle globális,
univerzális magas irodalmi nyelvet állít olvasója elé nem egy versében: főleg
latin és angol szavak, nevek és idézettörédek által kíván felépíteni egy mű-
veltségélményből táplálkozó elvont, esztétizáló igénnyel fellépő nyelvet”,
ezzel szemben „másik stratégiája a nyelvromlást kíséri figyelemmel”, vagyis
nyelvkezelésében hasonló alakzatokra figyelhetünk fel, mint például Domonkos

István *Kormányeltörésben* című emblemikus nagyversében. Az irodalomtörténész arra is rámutat tanulmányában, hogy míg Tőzsér alapvetően „nem játékként és az identitás kiterjesztésének lehetőségeként kezeli a kódváltást (hanem nyelvromlásként, és így [...] a kései modernség mintázata mentén értelmezhető), addig Parti Nagy Lajosnál az identitáslehetőségek és a nyelvjáték kiterjesztése figyelhető meg”.

A szerző nem kerülheti meg a szlovákiai magyar irodalom fogalmának meghatározását, vagy legalábbis annak kísérletét, már csak azért sem, mert korábbi munkáiban is körüljárta a problémát. Aki valamelyest ismeri az ottani viszonyokat és mozgásokat, tudhatja, milyen körülmények között bontakozott ki a régió irodalma, illetve azt, hogy hosszú időn keresztül semmiféle összetartó hagyomány nem létezett. Ebből következően az első évtizedekben „szinte minden magyar nyelven írott irodalmi alkotás értékesnek, támogathatónak számított. A magyar szóba vetett feltétlen és naiv hit igénye felülírta az összetett esztétikai jelentés lehetőségét. Nem lehet véletlen, hogy egészen 1989-ig a szlovákiai magyar irodalmat az irodalomtörténetek általában antológiák mentén manifesztálódó, egymást követő generációk sorozataként írják le – olyan fogalmakkal tehát, amelyek kimossák az egyéni teljesítmények lehetőségét. Hogy milyen erőteljes ennek a megközelítésnek a hatása, jól mutatja, hogy még az 1989 utáni irodalmi folyamatok értelmezésekor is vissza-visszatér a generációs-antológiás értelmezés” – állapítja meg Németh Zoltán. Majd rámutat, hogy az utóbbi két évtizedben kétféle megközelítés figyelhető meg, az egyik a szlovákiai magyar irodalom fogalmának kiterjesztését, a másik annak szűkítését preferálja. Egyik részről felmerül a terminus újragondolásának igénye, míg a másik szemlélet „többé-kevésbé korszerűtlennek, modernizálhatatlannak ítéli meg” a fogalmat, s „az utóbbi két évtized változásainak nyomán is – mint a határok átjárhatósága, az irodalmi tér kitágulása, a kéziratok szabad cseréje – fölöslegesnek és túlterheltnak tartja a szlovákiai magyar irodalom fogalmát”. Mégsem negligálhatjuk, hiszen – miként Németh teljes joggal felveti –, ez a stratégia akadálytalanul játszáná át a provinciális alkotók kezére a szóban forgó terminust. Nem meglepő Tőzsér hozzáállása, aki éppen a második világháború után felerősödő provincializmus és sematizmus ellenében alakította ki líráját, s véleményét rendkívül találóan és lényegmegragadóan összegzi *Utómodern fanyalgás a szlovákiai magyar irodalom tárgyában* című esszéversében, amikor így fogalmaz: „Új hazát kellett teremtenünk, / mert a régit már csak a felszín örvényei jelezték: hol sülydedt el. / S teremtettünk: Országház helyett sárral tapasztott Csemadok-házat, / Akadémia helyett Kisebbségi Tudatképző Kurzust, Nemzeti Színház / helyett Theszpisz-kordét. S mivel a soros Róma még ezt a nádtetős / provinciát se hagyta saját hazának nevezniünk, leneveztük Szlovákiai / Magyar Irodalomnak.” Tőzsér magatartását

láthatóan egyfajta kívülállás határozza meg, s ahogy Németh Zoltán fogalmaz: „Csak innét védhető meg az a szellemi függetlenség, amely nagy formátumú irodalmat hozhat létre. A kívülálló csupán szövegeivel kommunikál környezetével, a kisebbségi kontextussal, hiszen úgy általában az egész világirodalommal kerül párbeszédhelyzetbe.”

59

Az első ciklus harmadik tanulmányában az értelmező Baka István és Tózsér Árpád költészetének bizonyos mozzanatait veti egybe. Megállapítja, hogy mindkét alkotónál „a népiességből építkező, de a létkérdéseket drámai erővel problematizáló, evokatív erejű, az elégia és a rapszódia nyelvét használó, a különféle tragikus-romantikus szerepeket variáló verstípus jelenik meg már az első kötetekben”. Látnunk kell azonban azt is, hogy „míg Baka számára a haza, az ország pozitív minőség minden történelmi sorscsapás ellenére is, addig a kisebbségi létet nemzetállami keretek között megélt Tózsér számára a haza fogalmát a szülőföld váltja fel”. Mindez odáig vezetett, hogy a „hetvenes-nyolcvanas években új nyelv- és szerepfelfogás jelent meg Tózsér és Baka költészetében: az összefoglaló néven kései modernségnek nevezett formáció (tulajdonképpen az ún. objektív líra horizontjának tágítása révén). A tárgyias költészet eszményétől egy olyan intellektuális versnyelv kialakításáig vezetett az út, amelyen Tózsér esetében a szlovákiai magyar vagy kelet-európai identitás, Bakánál a magyar történelem sorskérdései fogalmazhatók meg érvényesen, sőt: időben és térben kitágítva a kérdések intellektuális horizontját a lét végső kérdései is feltehetőek.”

A szerző körültekintően veszi számba, hogyan távolodik el a pályakezdő költő a népies hatásoktól, s hogyan manifesztálódik másodikként (*Kettős úrben*), még inkább harmadikként (*Érintések*) kötetében a tárgyiasságra való törekvés, vagyis elsősorban Nemes Nagy Ágnes, Vladimír Holan és Zbigniew Herbert poétikai eredményeinek felhasználása. „A személyiség széthullása felett érzett kétségbeesés válik ekkorra Tózsér költészetének fő hajtóerejévé, s tulajdonképpen ez az identitásprobléma vezet el a személyiség nélküli világ megteremtéséhez.” Jól elkülöníthetők tehát a különböző korszakok Tózsér pályáján, s – miként Németh kimutatja – ezek egymásra következősége a szülőföld-probléma módosulásaival hozható összefüggésbe: „Míg első korszakában a szülőföld, a gömri táj anyaként jelent meg, addig a második korszakban ez a szülőföld-anya az egyéni lét tragikumának feldolgozhatatlan okává minősül, a harmadikban pedig már egyfajta szülőföldkomplexusról beszélhetünk. A szülőföld léte a reálisban megkérdőjeleződik, hiszen »otthon« -ként a 20. századi ember lakóteleprengetege, betondzsungele jelenik meg, a szimbolikusban viszont felerősödik: a lakótelep tudatalattijává minősül a gömri táj. Hogy milyen mély és

hosszan tartó változásról van szó, azt jelzi, hogy ennek a hetvenes évek elején megjelenő szimbolizációs eljárásnak a jegyében születik meg a *Történetek Mittel úrról* (1989) c. kötet nem egy verse...” Mindeközben Tózsér beépítette költészetébe az avantgárd, majd a neoavantgárd tapasztalatait és

60 szövegalkotó eljárásait, amelyek azonban nem vezettek központi kérdésvetésekhez, csupán mellékjelenségeként értelmezhetők. Sokkal lényegesebb, hogyan vezetett az út „a tárgyias-hermetikus költészet felől kialakuló kései modern, intellektuális, az esztéta klasszicizmus mintázatai mentén felépített versnyelv kialakításáig”, amelynek segítségével „nemcsak a szlovákiai magyar vagy kelet-közép-európai sors kérdései fogalmazhatók meg érvényesen, hanem időben és térben kitérítve a kérdések intellektuális horizontját”, „a lét végső kérdései is feltehetőek”. A hetvenes évektől egészen a legújabb szövegekig ezzel a nyelvvel szembesülhet Tózsér Árpád olvasója.

Németh Zoltán érzékeny elemzőként, értő figyelemmel mutatja be az életmű „néha finom, néha tragikus színezetű” elmozdulásait, váltásait. A kilencvenes években a költőnek teljesen új, s nemcsak poétikai, hanem társadalmi-politikai kihívásokkal is szembe kellett néznie, amelyek kikényszerítették a változtatást. A Mittel-lét poétikai artikulációjára kell elsősorban gondolnunk, amely a *Mittelszolipszizmus* című opusban teljesebben ki. Együttal a váltás igényét jelenti be a kötet, amely egyöntetűen értő és elismerő fogadtatásban részesült, ám Németh szerint a kritikusok nem vették észre Tózsér nyilvánvaló szándékát, ugyanis nem előkészületként, hanem összegzőként olvasták a könyvet. Pedig akkor már formálódott az új kötet, a *Leviticus*, melyet a *Jalositionisták* című vers kapcsolt a *Mittelszolipszizmus*hoz. A *Leviticus*, illetve maga a név, amely belső hasadtságra utal, egyfelől visszautal a Mittel-poétikára, másrészt pedig az új törekvések felé nyit utat.

A Tózsér-életmű nagyon izgalmasan reflektál a különféle hatásokra és kihívásokra, különösen így van ez a posztmodern nyelvhasználattal való találkozás esetében, amely rendkívül dinamikussá, feszültséggel telivé tette az elmúlt másfél évtizedben keletkezett szövegeket. Egyetérthetünk Németh Zoltánnal, aki alapvetően a kései modern és a posztmodern feszültségéből profitáló kötetként olvassa a *Leviticust* és a *Finnegan halálát*, hiszen már a *Leviticus* cím is ebből a nézőpontból kínálja fel az értelmezés lehetőségét. A kifejezés „a héber genealógia felől a törvényre és az égi küldetésre utal (lévita), a latin leviter, levitál tő mentén pedig könnyedségeként, lebegésként olvastatja magát. A jelentés hangsúlyozott rögzítettsége, a kozmikus dimenzió, a metafizikai értelem egyfelől, a dezintegrált, fiktív, felcserélhető, etikai és egyéb meghatározottságait elvesztő individuum másfelől.” A következő kötet cím (*Finnegan halála*) pedig azt teszi egyértelművé, hogy a szövegek kizárólag „más szövegek interpretációs terében” értelmezhetők, „még hozzá bonyolult intertextuális utalásrendszer birtokában”. Az elmúlt évtizedben

keletkezett verseskönyvek, a *Tanulmányok költőportrékhoz*, a *Faustus Prágában*, a *Légygökörek*, a *Csatavirág*, valamint *A vers ablakán kihajolva* (majdnem mindegyikről rendkívül alapos elemzést ad a szerző), „úgy folytatják a kései modern és posztmodern nyelvek egymásra rétegződéséből építkező stratégiát, hogy a szépirodalmi diskurzus emelkedett hangvétele, 61 illetve a metafizikai kérdésfelvetések mellé a tudatos intertextualitás, az írónia és önírónia, a szimuláció és stílusimitáció, az önreflexió és metafikció alakzatai kerülnek. Ennek a kettős stratégiának az együttes megjelenése olyan feszültségeket generál, amely napjaink Tőzsér-poétikájának talán legfőbb hajtóereje.” Rendkívül figyelemreméltó kísérlet a *Tanulmányok költőportrékhoz* koncepciója, amely már címadásával is az (irodalom)tudományos regiszter és a szépirodalmi diskurzusformák összekapcsolódását ígéri, arra utal, mintha Tőzsér számára „a költői megszólalásmód nem lenne elég kompetens a regnáló irodalomelméleti-irodalomtudományos ismeretek némelyikével”. Megfontolandó Németh Zoltán álláspontja, szerinte ugyanis a „líra nyelvének ez a kiterjesztése az irodalomtörténet és irodalomtudomány nyelvi dimenzióinak a felhasználásával tulajdonképpen kettős indíttatású. Egyrészt részesülni akar az előző két írásmód legitimitásából, a «komoly» tudomány regisztereit poézisként kívánja hasznosítani, másrészt vissza is akar venni abból a legitimitásból, amellyel – véleménye szerint – az irodalomtudomány a szépirodalom fölé kerekedett: a költészet számára visszanyert legitimitásról van szó.”

Joggal merülhet fel a kérdések után, hogyan viszonyul voltaképpen Tőzsér a líra posztmodern paradigmájához? Úgy tűnik, mintha létezne számára „a posztmodernnek egy negatív, baudrillard-i felfogása [...] és egy pozitív, afféle eklektikus posztmodern, amelyből maga is építkezik, megteremtve beszélői számára a bricoleur szerepét, hiszen versei hangsúlyosan hozott anyaggal dolgoznak.” Ebből a szempontból a *Finnegan halálát* emeli ki az irodalomtörténész, a kötet pozíciójából ugyanis jól „belátható mind a baudrillard-i szimuláció, mind az eklektikus posztmodern, de éppígy a modern hitére és a modern előtti metafizikai mélységek nosztalgiájára is rálátást enged a szöveg.” Észrevehetjük, hogy Tőzsér nem azonosul kritika nélkül a posztmodern megszólalás valamennyi elemével, éppen ezért számos ponton a kései modernizmus megszólalását folytatja. „Számára az irodalom, a vers »magas« »műfaj«, amelynek a lét végső kérdéseire kell választ adnia. Ehhez a kereséshez, kérdésfeltevéshez és válaszadáshoz, amely jellegzetesen kései modern attitűd, a posztmodern nyelvhasználat egyes elemeit eszközként használja fel. Olyan eszközként ugyan, amely végső kérdések számára segít nyelvi utakat keresni, de mégiscsak eszközként. Modernista attitűdről van szó tehát a Tőzsér-életműben, s a költő

ehhez az »esztétikai ideológiá«-hoz talál olyan szövegeket, amelyek nyelv-játékait ki tudja használni saját esztétikai céljaira.”

62 A szerző nemcsak a versszövegeket vizsgálja, hanem más műfajokat is érint. Elemzi a Tózsér-féle naplóírást, miként az esszék és kritikák is külön fejezetet kapnak. *A nem létező tárgy tanulmányozása* kapcsán írja le a következőt Németh Zoltán: „Irodalomban gondolkodni ugyanis az én olvasatomban azt jelenti: vállalni a vitát, a különféle nézőpon-tok ütköztetésének örömét, s vállalni azt is, hogy »igazságainkat«szüntelenül módosítanunk kell. Akkor van értelme az olvasásnak, ha olyan véleményeket, olyan gondolatokat ismerhetünk meg általa, amelyek önvizsgálatra, sőt ad-dígi »igazságaink«kíméletlen módosítására ösztönöznek vagy éppenséggel kényszerítenek.” Úgy vélem, az idézett mondatok nemcsak Tózsér szemléle-tére vonatkoztathatók, hanem szerzői önértelmezésként is olvashatók. Miként a folytatás arról, hogy Tózsér valószínűleg nem vereségként élte meg az említett állandó önkorrekciót, hanem éppen ellenkezőleg: „olyan új lehetőségként, új távlatok megjelenéseként, amelyek minduntalan hozzáse-gíthetik az irodalomban gondolkodót önmaga időbeliségének újraterezté-séhez, azaz az olvasáshoz, a megértéshez. Hiszen az irodalom csak az időben létezik. Ha elveszítjük, szem elől tévesztjük ennek az időnek a horizontját, ha bezárkózunk egy »idejétmúlt időbeliségbe«, akkor arra is fel kell készül-nünk, hogy nemcsak nem fogjuk »érteni«az újabb irodalmi szövegeket, de önmagunkat sem abban az időben, amely osztályrészül jutott nekünk.” Erre rímel, hogy Németh Zoltán a Tózsér-könyvvel csaknem egyidőben megjelent kötetében (*Feszített nyelvtükör*) „zaklatott olvasó”-nak nevezi önmagát, aki-nek lételeme „a folytonos önkorrekció, a jelentések egymástól eltérő lehe-tőségeinek keresése, kiaknázása és kiterjesztése”. A „zaklatott olvasás” pedig olyan magatartás, amely „kiszolgáltatott az időnek: az olvasás jövőbe el-nyúló, folytonos jelen idejének, amely lehetetlenné teszi az önazonos iden-titás, illetve a szerzői név metaforáját, s helyette egy végtelen számú történetből összeálló, az időben végtelen számú darabra széteső olvasásnak és identitásnak helyet adó létezőmód uralja.” Talán kiderül a fentiekből, hogy *Az életmű mint irodalomtörténet* – ebben a tekintetben erős szálakkal kapcsolódik a Parti Nagy-könyvhöz – sokszólamú, sok irányba nyitó, dialó-gusra törekvő, önmagát állandóan korrigálni hajlandó szövegkorpusz, s mint ilyen, harmonikusan illeszkedik a vizsgált életmű alapvető sajátosságaihoz. (*Kalligram, Pozsony, 2011*)